

Kraštovaizdis ir *vietos dvasia* literatūros klasikoje

Anotacija: Straipsnyje grįžtama prie kraštovaizdžio ir literatūros klasikos santykių. Laikomasi pozicijos, kad kūrinii svarbus ne apskritai peizažas ar gamtos vaizdas, o *kraštas, vieta, erdvė*, neatskiriama nuo laiko, įsibuvimosimo būseną, veikianti ir grįžimo, atsiminimo modusais. Išlieka, išlaikoma sąsaja su Vergilijaus *genius loci* (vietos dvasia), pirmine sąvoka-metafora, aprėpiančia tai, kas yra, ir tai, kas susidaro sąmonėje kaip *jutimai-pajautos. Pajautos* į lietuvių literatūrą įvedė Antanas Baranauskas.

Straipsnyje pratęsimos *lyrikos euristikos* (*Mažoji lyrikos teorija*, 2005) atskleistos sąsajos tarp kūrybą inspiruojančių *būsenų* ir pirminių *poetiško gyvenimo* klodų. *Euristinis mąstymas* yra kalbinės prigimties, atsiremiantis į kalbą, į kalbėjimo patirtį ir ją pagal galimybes permąstantis. Suvokimas (taip pat ir gamtos fenomenų) yra kalbinės prigimties.

Literatūros klasikoje susitinkame su *gyvenimo vietos, daugkartinės patirties* vaizdu, *sąmonės vaizdu*. Straipsnyje daugiausia kalbama apie Užvenčio kraštą, kur vienu metu kryžiausiai Žemaitės, Šatrijos Raganos, Povilo Višinskio likimai, pritraukę ir kitus gyvenimus, sudarę literatūros percepcijos centrą, įtraukusį ir Joną Biliūną bei kitus to laiko literatūros vardus. Klasika išlaiko *persismelkimo, prasitęsimo* galią, galimybę – ir suvokiančioje sąmonėje, ir literatūros tradicijoje. Ir šiuo būdu susisiekiama su *literatūros fenomenologija*, su jos interesais. *Euristinis rašymas* rašančiajai leidžia dalyvauti ir savo patirtimi – ir pirmine, ir susiformavusia iš lietuvių literatūros klasikos, jos kraštovaizdžio–pasaulėvaizdžio refleksijos.

Straipsnis dedikuotas 2008 m. vasarą Užvenčio malūne veikusių „Literatūros salų“ (akademinės literatūrų bendruomenės seminaro) dalyviams.

Raktažodžiai: kraštovaizdis, kraštovaizdžio poetika, *vietos dvasia*, euristika, literatūros fenomenologija, kalba.

Suvokimas patiriant, patyrimas suvokiant

Tikrovė – patikimai esanti, kol esame neklausdami, ir virstanti problema, kai bandome ją suvokti. Ar tikrai mano žodžiai tinka tik mano tikrovei, o tavo tik tavajai, – kaip mąsto Ingmaras Bergmanas 1977 m. parašytame scenarijame apsakyme „Rudens sonata“, keliančiame ir kūrinio (labiausiai muzikos) interpretacijos klausimus, sekančiame žmogaus, stebinčio šviesos kelionę per kalnus ir fiordą, žvilgsnį. Gamta užgimsta žmogui, paliesdama jo sąmonę. Kūrybos mįslė – nuo antikos, nuo Pigmaliono mito; Ovidijaus „Metamorfozių“ pasakojimas apie Pigmalioną skirtas apmąstyti, ką leista sukurti talentingam menininkui, kiek jis gali priartėti prie tikrovės, tobulumo mato¹. Postmodernioji provokacija – kiek nuo tikrovės galima nutolti, nutolstant ir nuo skaitančio. Bet kalbame apie klasiką, siekiančią darnos, pusiausvyros tarp suvokimo lauko ir suvokimo būdo.

Dvasia, širdis, siela, sąmonė – ieškodamas žodžio, žmogus ieško savo centro, atramos, išeities taško, ieško klausdamas ir bandydamas atsakyti iš to, ką jis suvokia patirdamas. „Tyli vasaros naktis – visados tokia pat, bet žmogaus širdis?!“ – Šatrijos Raganos ontologinis klausimas viename ankstyvųjų apsakymų „Vasaros naktis“. Ir vienas iš atsakymų tame pat kūrinyje: „Siela, lyg plaštakė savo uždangą, pameta skausmus ir pritaria tai ramybei, išsilieja toj tylioj gamtoj, jausdama jos dalelė esanti.“ *Išsiliejimas, susilieijimas, difuzija* leidžia sąmonei pajusti tai, kuo pulsuoja *vasaros naktis* (aukščiausias gamtos patirties momentas, atskleistas Antano Baranausko, Maironio, Vinco Mykolaičio-Putino), kaip žiūrint nuo kalno skleidžiasi *tolių vaizdai* (Algimanto Kunčiaus sąvoka, išreiškianti akių, *žvilgsnio* prasitęsimus, sąmonės *perėmimus* ir *persiėmimus*, judesius *linkui* to, ką matome). *Judesiu linkui* ko nors prasideda jutimas, jutimai, *pajautos* (pagal Baranauską). *Su-judimas, su-judėjimas*, kurį rezonuoja vidinė kalba. Kalba judanti, *judesinga*; senaisiais frazeologiniais junginiais įprasminami minties krypsniai: *atėjo į galvą, neatėjo į galvą*. Galva suvokiama kaip centras. Matome jausdami, jaučiame matydami, matome kaip kažką atskirą, bet tame atskirume matome ir save matantį. Matymas savo matymu, matant ir save matantį, – šios keliagubos perspektyvos ir leidžia pajusti, kad matydami suvokiame kažką daugiau negu tik tai, kas gali būti įvardyta atskirai: *tai* miškas, *tai* upė, *tai* kelias, *tai* sodyba. Tas *daugiau* visa apima, pakelia žvilgsnį aukšty, į dangų, nukreipia

1 Dalia Dilytė, „Du romėnų poetai apie kūrybą“, *Metai*, 2008, Nr. 7, p. 117–120.

žemyn, į žemę. Tai, kas apima, apimdamas ir žvelgiantį, matantį, girdintį, juntantį, galima vadinti *dvasia*, gyvu, gyvybiniu *dvėsavimu*, *alsavimu*, perimančiu kūną, tarsi jį įdvasinančiu. Jaučiame vietų skirtumus: ramumą ir neramumą, tamsumą, šviesumą, kėlimą ir lenkimą žemyn.

Vietos dvasia – metafora, bet ne pagal panašumą ar sąsajos santykį; tai *emanacija*, lyg kokio antsluoksniu radimasis iš to, kas palytimai, pamatomai yra, *dvasinės tikrovės* susikūrimas. *Kažko* atsiradimas, lyg kokio gaubto, sferinio išgaubimo, apimančio ir tą išgaubimą juntantį. *Gyvenamas kūnas*, kuriam *tai* yra, panašiai prasitęsinėja; susidaro lyg koks *simbolinis kūnas*, ne tik einantis, bet ir einamas, ne tik matantis, bet ir matomas. Esu matomas tada, kai juntū, kad į mane žvelgia, žiūri – žiedas, žvaigždė, paukštis, medis. Matomas iš tiesų *mato*.

Svarbiausios meno kryptys yra ir pasaulio suvokimo kryptys. Jos apima višumą; gali prasidėti iš *aukštai* (atskira profesionalioji pagava), iš *žemai* – liaudies daina, medžio skulptūra. Ir barokas, ir romantizmas, ir simbolizmas apima labai plačią pasaulio suvokimo ir jo meninio suvokimo skalę. Krašto, vietos vaizdas įeina į ją, yra jos formuojamas ir transformuojamas.

Vinco Mykolaičio–Putino „Tarp dviejų aušrų“, dominuojamas simbolistinio perskaitymo kodo, pirmiausia gali būti suvoktas išskirtinės patirties perspektyvoje, *kažkas* atsiveria, žvelgia (veizi) sąmonei atsidūrus ypatingame vietos ir laiko sankirtos taške: *tarp dviejų aušrų*:

Tarp dviejų aušrų pasaulis kaip pasaka.
Iš žvilgančių bokštų veizi visareginčios akys, –
ir jų regėjimais žaviesi tu pats,
patirdamas tolimą,
paslaptinę, nesibaigiamą,
vientisą būtį.

Putino eilėraštyje pasaulis matomas (*matymas* – pirminis patirties takas), bet matantis yra ir matomas – į jį *veizi* visareginčios akys. Pirmą kartą lietuvių lyrikoje taip stipriai įrašoma neaiškaus, lyg ant sąmonės briaunos išsiskleidžiančio *patyrimo refleksija*; sąmonė suvokia, kad *patiria* būtį, ne tik artimą, lytimą, matomą, bet ir tolimą, paslaptinę, begalę, vientisą. Kad patiria tolimybės *priartėjimą*. Išplečiamos patirties ribos; patirtis yra ir patirties refleksija, kalbinis įforminimas – įsiforminimas. Kalbinės formos yra patirties ir jos refleksijos saugos būdai. Meninė kalba –

aukščiausia saugos forma – ką atsimenu pasakydamas, suteikdamas kalbinę išraišką, išsaugau. Nuo Marcelio Prousto saugančio atsiminimo būdai nebeišnyksta iš literatūros akiračio. *Literatūros akiratis* yra *sklindančios bangos* principo. Ir lietuvių literatūrą (akivaizdžiausiai – Šatrijos Raganą) iš Prousto sklindanti banga pasiekia gana greitai – nebūtinai iš tiesioginio skaitymo, o ir iš meno atmosferos virpesių, iš to, kaip pasaulis atveriamas suvokimui. Esu ir atsimindamas, atsiminimo patirtis gali būti labai intensyvi, lyg gyvenimas iš naujo, atsinaujinantis pasikartojimas – ir to, ką kadaise mačiau; suvokimas, kad matau, gali ir vėluoti – *mačiau*.

Veizežeris – ar taip ir vadinasi, ar tik taip išgirdau – ežeras Žemaitijoje, prie Kolainių, netoli Užvenčio; atitikimas, netikėta pagava matymo dominantei. Užventis, Žemaitijos žemė, kraštas, kuris yra šio straipsnio *laukas*, daugiasluoksnė gamtinių ir kultūrinių gijų susipynimo erdvė. Remiamasi ir tiesiogine patirtimi, ir patirties patirtimi, sklindančia iš šios žemės vaizdų, sklidinų nenusakomo veikimo energijos, iš literatūros, iš klasikos lygmens. Prisiminsime – *klasika* seniausiu žinojimu, tai tekstai, reikalingi, būtini *klasei, mokyklai, sąmonės lavinimui*, žmogaus pasaulio suvokimui ir susivokimui. 2008 m. liepos pabaigoje Užvenčio *senojo dvaro* teritorijoje, malūne, veikė literatūros *klasė*, tikrinusi klasikos veikimą savo pačių sąmonėje, literatūros galimybes dabartyje.

Veizežeris – galėtų būti *veizintis vanduo, veizintis ežeras*. Galbūt – *veizėjimo* ar net savęs matymo ramiaame, skaidriame vandens paviršiuje. Kalba juda patirčių horizontu, patirtims, patyrimo būdams įtekant į jau esamus kalbos kanalus, juos gilinant, prasikasant, prasigrauziant kitomis kryptimis. *Judesys, judesiai*, – kūnas juda judindamas, yra judinamas; visa, kas vyksta sąmonėje, judru, judesinga. Tikrovė veikia sąmonę atsitikimais; atsitikimas yra pasislinkimas laike ir erdvėje, padėties pasikeitimas. Kalboje glūdi vidinė pastanga įprasminti *matymo-žvelgimo-veizėjimo* judesius, judesingumus.

Putino „Tarp dviejų aušrų“ pirmoji eilutė – savarankiškas sakinytis – sąmonės sustabdyta *pagava*, vietos ir laiko vienis. *Tarp* nurodo vietą; dvi aušros – laiką. Vietos ir laiko vienis (erdvėlaikis, bachtiniškasis *chronotopas*) yra suvokimo forma, didžiausio intensyvumo ir didžiausio *kalbiškumo* (iškalbumo), sutampančio su patirties horizontu. Todėl sakinytis (eilutė, frazė) yra *tekstas, visas* arba *vienytisas*. Tai, ką patiriu, patyrimą išgyvendamas ir kaip atsirandančią formą, *yra, lieka*, gali būti *patirta* kaip patirties patirtis.

Ar už Putino eilėraščio suvokimo metaforos su palyginamuoju sandu, kuria tekstas prasideda, slypi vieta, kurioje kūnas esti suvokdamas, įsibūdumas ir

įsibūtinamas? Taip, *slypi*, nes sąmonė visada *vietoje*, jei net ir pasigendamoje, neturimoje. Ir būtent *slypi*, kai neįgyja konkrečių gamtinių apibrėžų, atpažinimo, identifikavimo galimybių. Tarsi išsineriama iš tikrovės apribų, tarsi *suneriama* kita realybė, kita *vieta*. Suvokiama, reflektuojama tikrovė virsta *suvokimo tikrove*. Panašiai kaip realus *gyvenamas kūnas* intensyvaus suvokimo, *įsibūtinimo*, *įsipasaulinimo* momentu tarsi įgyja *simbolinį kūną*, taip konkreti vieta (galima daryti autobiografiškai motyvuotą prielaidą, kad Putino eilėraščio patirtos būsenos reali vieta yra Krušakalnis–Aušrakalnis) virsta *simboline vieta*, sferine vietos išgaubtimis. Intensyviai suvokimui, buvimui suvokimu nerūpi peizažai nei gamtos vaizdai – tik *vieta*, kurioje yra visa, kas kuriuo nors būdu yra, o žmogus yra kaip jo paties laikas. Kartais bandome jį vadinti asmeniniu laiku; kaip ir kūnas, laikas yra *gyvenamas*, gyvenamumo modusus apima ir atmintį, retenciją bei protenciją.

Vietos dvasia kraštovaizdžio linijose, virš ir už jų

Vietos dvasia (genius loci) – Vergilijaus, didžiausio senovės Romos poeto, parašiusio ir *Georgikas*, keturių dalių poemą apie kaimo gyvenimą, pirminė pagava. Pagava-metafora, kartais vartojama ir kaip sąvoka; jos turinys kinta priklausomai nuo suvokiančios sąmonės galimybių. Kas *vietos dvasia* buvo Vergilijui, iš kokių patyrimo resursų ji formavosi, sunku pasakyti net antikos tyrinėtojams. Tikėtina, kad iš tų pačių sąmonės resursų kaip ir šiandien, iš suvokimo emanacijos galimybių. Siela liudija, kad suvokiama-juntama daugiau negu galima paaiškinti, kad jautimų viršūnės lieka neapibrėžiamos. Neabejotina, kad ir Vergilijaus *vietos dvasios* pajautimo pradžia tėvų žemdirbių ūkyje, pirminiuose sąlyčiuose su tuo, kas žemėje yra artima, palytina ranka (medis, gėlė, akmuo) ar žvilgsniu (dangus, svarbiausias žmogaus dvasios transcendentas, aukšto medžio viršūnė, perauganti į tai, kas jau nėra ji pati). Vietos dvasia veikia sąmonės modusu, yra tik suvokiama, pasirodanti, švytinti, nykstanti. Vietos dvasia žvelgia sąmonės akimis. Ir tik tais momentais, kai junta į save *nukreiptą-įkreiptą žvilgsnį. Miškas ausylas, laukas akylas*, – šia sena, atitikimų ir kitose kalbose turinčia patarle-metafora itin lanksčiu, judriu būdu pasakoma, kad girdintys yra girdimi, matantys – matomi. Tradiciškai sakytume, kad metafora žmogaus galimybes perkelia miškui ir laukui, bet šis antropocentrizmas yra antrinis, už jo slypi gilesni pasaulėvokos klodai, *padalijantys* matymą-girdėjimą (pamatinis suvokimo kanalus) tarp matomo ir

matančio, suteikiantys suvokimui dvikryptį judesingumą. Metafora nėra tik kalbinė operacija, metaforose slypi pasaulėvokos, matymo–mąstymo branduoliai.

Vietos dvasios materialusis pamatas – *kraštovaizdis*, krašto vaizdas, susidarantis kaip atskirų elementų, gamtinių ir kultūrinių, sąveika. Kalnai, kalvos, vandenys, miškai, pavieniai medžiai, dideli akmenys, keliai, jų vingiai, sodybos, jų išdėstymas, statybos būdai, bažnyčios, jų bokštai horizonte, mažoji sakralinė architektūra ir skulptūra, medžiagos, spalvos. Materialusis kraštovaizdžio pavidalas suvokiamas skaidosi ir jungiasi, formuojasi ir transformuojasi, kitaip matomas ir girdimas žiemą, vasarą, rudenį, pavasarį. Šiuo tekstu žvelgiama-matoma iš vasaros, iš vasaros ir *klasė*, ir klasikos pavyzdžiai bei jų refleksijos.

Eina kelkraščiu žmogus, vedasi gyvulį, arklį, karvę, paskui bėga kudlotas šunytis, pažeme kyla ir sklaidosi dulkės, paskui rūkas, vos įmatomos kalno apibrėžos, namai, šiltas akmuo pasodėję, slenkstis, ant kurio tupi du vaikiukai ir iš molinių dubenėlių srebria auštantį vakaro valgį. Mūroja melžiama karvė, suloja šuo, orą sujudina praskrendantis paukštis. Sušlama sena kiemo obelis, *keružė*. Iš vakarų ar iš pietvakarių nešamą vėjo gūšį perima aukštas klevas. Kitoks vėjo balsas eglėje, liepoje. *Tai* matė–jautė Vaižgantas, Žemaitė, Šatrijos Ragana, Jonas Biliūnas. *Dar* galime patirti ir mes – kaip nykstantį, bet vis dar prasitęsiantį pastovumą, kaip gamtos, jos geografinių koordinacių programą, duotybę, vienintelę, unikalią realizaciją *krašte, vietoje*, kurioje vienu ar kitu būdu veikia sąmonė, perimanti ir perimama.

Kraštovaizdžio tyrimų galimybės įvairios: daugiausia gamtiniu–geografiniu–biologiniu pamatu. Bet jau pradėti ir kultūriniai kraštovaizdžio žvalgymai, suvokta ir estetinė svarba; *kraštovaizdžio draustinis* (iki pat Užvenčio krašto ribos prieina Girgždūtės kraštovaizdžio draustinis, reto iškalbumo vietos; tokio apleistumo, kad iš jo ima kilti lyg koks priešinimasis nykimui, lyg kokia dingstis). Kraštovaizdis rūpi ir fenomenologijai; su krašto vietos vaizdu susiję pirmapradžiai žmogaus jutimai, pirminiai įsivietinimo, įsipasaulinimo būdai, patys seniausi kalbiniai percepcijos pavidalai patarlėse, priežodžiuose, apskritai folklore. Kraštovaizdis formuoja pirminę žmogiškąją tapatybę, neišnykstančius įspaudus sąmonėje ir kūne. Aukštose vietose, *vėjų pagairėje*, ilgai gyvenę žmonės vaikšto palinkę į priekį, gūždamiesi, lyg įtraukę galvą į pečius, jei net ramu, šilta. Aukštų medžių apsup-tų gyvenimų žmonėms nejauku, šalta arba karšta atvirumoje. Sodyba žemaičiams yra *gyvenimas*, daugiropas viso susipynimas, susisaistymas; jautresnės sąmonės žmonės, turį galimybių gilesnei tikrovės percepcijai, yra patyrę (ir patiria)

nuojautų, kad tikrovėje yra daug jos pačios klodų (arba ir kitų tikrovių). Anks-tyvojo Marcelijaus Martinaičio (iki jo krašto iš Užvenčio reiktų važiuoti pro Kelmę, Lyduvėnus, nebūtų toli) atodūsis: „Reikia mintims žalumos, / kad gir-dėtum, / kad jaustum kaip dovaną / krentančius žemėn lapus“ („Teka laikas be garso“). Iš to paties eilėraščio ir perspėjimas: „Čia girdi tylą.“

Klasikinis Lietuvos regionų kraštovaizdis radosi maždaug iki 1940 m., tuo pat metu dėl per kraštą perėjusių katastrofų pradėjo ir deformuotis. Nedaug apie kraštovaizdį tegalima pasakyti apskritai, bendrai. Laukas turi būti apibrėžtas; bent tomis ribomis, kurios yra pažįstamos, eitos ar apeitos, matomos, matytos; *vietos kraštovaizdis*. Maždaug – kiek galima visomis kryptimis, kur veda keliai, kelukai, takiukai, nueiti, pamatyti, *aprepti akimis*.

Žemaitijos kraštas su Užvenčio centru – viena kryptim iki Kražių, kita – iki Kolainių, Labūnavos, Nevardėnų, Žebenkavo. Ir iki Pavandenės, Varnių. Lyg būtų žvelgta (žvilgsnį tarsi atnaujinant) iš anapus krašto (Kelmės rajono) ribos, bet visai nuo jos: iš Nevardėnų (prie pat Girgždūtės), iš Užgirių–Keiniškės, Venių (Ventos ištakų hidrografinis draustinis), Pavandenės. Prieiga – iš patirties, daugkartinio ėjimo takais ir kelukais (ypač vaikystėje ir ankstyvojoje jaunystėje) iki Labūnavos, Venių, Junkilų, Užvenčio (į atlaidus), važiavimo vingiuotais vieškeliais, stovėjimo–žiūrėjimo nuo šio krašto aukštumų: Šatrijos, Girgždūtės, Sprūdės, Moteraičio, Sklepkalnio (Pavandenės alkos kalno), iš Kolainių bažnyčios šventoriaus, nuo Medžiokalnio. Iš krašto literatūros – Liudviko Jucevičiaus, Žemaitės, Šatrijos Raganos, Povilo Višinskio, Vlado Šimkaus, Icchoko Mero, netoliese (nuo Žalpių, važiuojant iš Užvenčio į Kražius) jaučiant Juozo Apučio dobilienas, per jas bėgančius mažus vasaros viduryje nubalusius kelukus, girdint mažo, kudloto šunuko amsėjimą. Matoma, girdima, atsimenama.

Kraštovaizdis nuo Kolainių bažnyčios šventoriaus – akys neklystamai pasisuka į Labūnavą ir ieško vis to paties, kur (ant pakilumos ar žemiau) galėjo būti nuosavas Pečkauskų dvaras (Užventis tik nuomojamas) ir iki dešimtų metų augo Marija – būsimoji Šatrijos Ragana; ir dar toliau, bandant išvelgti Pagirgždūčio piliakalnių kupras, gimtąsias vietas. Kelio nuo Labūnavos beveik nebėra, bet sausringa liepos pabaiga leidžia privažiuoti iki koplytstulpio, kurį išnykusio Keiniškės kaimo atminimui pastatė iš čia kilęs inžinierius profesorius Zenonas Kinderis, motinos antros eilės pusbrolis. Nueiti ligi kryžiaus didelės, senoviškos senbuvų Stulginskių sodybos vietoje; Tytuvėnuose padirbdinęs, aukštą ažuolo kryžių atvežė brolis Jonas, gydytojas. Kiekvienas mūsų čia, kur nieko nebėra,

tik dvi *daubos*, viena iš jų *velnadaubė*, turime savo tikrovę, sąmonės tikrovę, matomą, girdimą, atsimenamą. Atkuriamą, jei tik kalba pajuda to, ką atsimename, linkui. O pajuda judinama patirties intensyvumo, atgaminančio, atgimdančio, pratęsiančio. Kelukas, kuriuo iš Užvenčio pro Kolainius, Venius, Zdoniškę į Žebenkavą (dėdės Jokūbo Pečkausko dvaras) galėjo važiuoti Labūnavos, vėliau Užvenčio Pečkaukai, seserys Marija ir Sofija, gal ir viena Marija. Adolfas Sprindis, varniškis, yra parašęs apsakymą „Pasikalbėjimas, važiuojant iš Žebenkavo“ (1980) apie pusseseres Marijas, važiuojančias tolyn – į Varnius. Šmėsteli Povilo Višinskio figūra: „Buvo atėjęs į Žebenkavą. Dar aną vasarą. Kaip Varnių kromininkas Šmuila, su dėže – fotoaparatu... susisukusiom kelnėm... Visai kaip samdinyš vaikas.“ Žmoniųėjimas-vaikščiojimas-važiavimas, kelukų, takiukų žymės, žemės *raštai* žodžių raštuose. *Figūros*, išlikusios ir kaip kalbinės, žodinės. Atkurtos-sukurtos iš vaizduotės, bet ir iš persiduodančios atminties. Užventis išlaikė Žemaitės premiją už prozą, vaizduojančią kaimą: jau keturiasdešimt jos laureatų – ir Adolfas Sprindis, monografijų apie Povilą Višinskį ir Žemaitę autorius, gamtos žmogus, sakęs, kad lyrizmo jam įkvėpė Žemaitijos peizažas, nužymėtas kalnais ir mėlynom ežerų akim...

Dvi perspektyvos – kraštas akių lygmenyje ir kraštas nuo aukštumos, kai kūnas tarsi įgyja *slydimio* besiskleidžiančiu keliabangiu, keliaplaniu horizontu kryptį. Slydimas persikeliant-persikelinėjant: *esu ten*, kur vos įmatomas į kalnelį kylantis kelukas, *esu* nubalusiam rugių lauke; nesu niekur ir esu visur. Sodybos, vis retesnės, bet kai kur atsikuriančios, atsistatančios, netgi dvarvietės, atpažįstamos iš didelių medžių, kartais ir iš didelių akmenų (dvaras – didelė sodyba, ypač Žemaitijoje), kaimas, bažnytkaimis. Miškas, laukas, vanduo. *Kapai, kapinės, kapeliai, kapukai* – mirusiųjų zonos, aptvertos, apsodintos medžiais. Pavandenės kapinės – reto jaukumo, *veizinčios* į Gludo ežerą; jo pakrantėmis, mokytojaudama Sakelių dvare, vaikščiojo Šatrijos Ragana. Iki šiol – *liktiniai, reliktniniai* žydų kapai (prie Užvenčio palei kelią į Varnius). Kelių tinklas – retesnis ir tankesnis. Išnykęs, karklynais apaugęs kelias nuo Labūnavos atveda iki Keiniškės-Užgirių, nuo jų, platesnis ir žvyringesnis, pro Burbiškį į Daukantus. Daukantų kaimas – prie pat kelio iš Užvenčio į Varnius; kurį laiką dvare čia yra gyvenęs Simonas Daukantas. Senos koplytėlės griaučiai tarp krūmų.

Siaurų, vingiuotų žvyrkeliukų konfigūracijos: *kelkraščiai* – trūkažolės, kūkaliai, smilgos, dulkėtos ramunės. Pilka medžio spalva, pilkšvi stogai (ir nupilkusio, net samanėjančio šiferio, rečiau perdeginti, spalvoti), gamtos atspalviai,

priklausomai nuo metų laikų, bet dažniausiai taip pat pilkšva – balsvai pilkšva, žalsvai, melsvai, gelsvai pilkšva. Spalvos – pradėjus medinius namus dažyti, atsiradus naujoms stogų dangoms. *Spindulio* principas, itin juntamas sodyboje, kur išminami *takai*: į šulinį, tvartą, klėtį, daržą, sodą, į pievas, laukus. Kaimų ir bažnytkaimio santykis spindulinis: kaimai aplink bažnytkaimį, parapijos maždaug tolygiai nutolusios nuo bažnyčios. Ribos – susiklosčiusių rajonų erdvių. Pavandenė padalinta: Sakelių dvarvietė priklauso Kelmės rajonui, tad ir Užvenčio regionui (iš netolimo Venių ežerėlio, iš jo pelkių Venta išteka), pats miestelis – Telšių rajonui, tuoj pat už Labūnavos, artėjant į Keiniškę, Užgirius, prasideda Telšių rajonas, Varnių regioninio parko ribos su geomorfologinio draustinio iškaba ties Pagirgždūčio piliakalniais. *Geomorfologija* – kietojo žemės (ar Žemės) paviršiaus formų, kilmės ir raidos tyrimai. Tikėtina, kad nuo Užgirių senu, išnykstančiu keluku artėjant į Pagirgždūtį, kietasis žemės paviršius tebėra mažiausiai deformuotas. Kad dar galime matyti–patirti savo pirminėmis (ar bent labai senomis) formomis tebesantį žemės paviršių, išlinkimus, pakilimus, įdubas, atkaklią augaliją, akmeniją. Pagirgždūčio piliakalnių priekalnėje sena dvarvietė, Alkapis papėdėje, vinguriuojantis per pelkes, bajoriškosios Radavičių, Zelbų sodybos, archetipiškai pastovios pastatų, medžių išsidėstymu, takais. Tikslus, tikslingas vietos sodybai pasirinkimas, *priekalnėje, priemiškėje*. Tobuli atstumai nuo trobos iki šulinio, sodo, daržo. Patikimas atstumas – kiek gali nueiti, iš kur gali pareiti; bent iki saulės laidos. Dvidešimt kilometrų dar iki XX a. vidurio buvo nesunkiai nueinamas–pareinamas kelias.

Formos tobulumo mintis iš Origeno: kiekvienas taškas tolygiai nutolęs nuo centro. Senoji baltų *saulutė*, kaldinta iš geležies, spindulių principo estetika; iš saulės, vienodai maloningos kurios nors geografinės erdvės gyventojams. *Įsčių, lizdo* provaizdis – gamta, kaip pažįstamas, artimas, lytamas kraštas, *apglobia, apima, apsupa, įsupa*. Šatrijos Raganos *Sename dvare* pradžia:

Už miškų, už upių, tarp daubų ir kalvų stovi seno dvaro medinis rūmas. Ne aukštas, bet ilgas ir platus, su dideliu prieangiu, ant baltų stiebų rymančiu, pilnas meilių kampelių, jaukus ir šiltas, ištikimas visų mūsų džiaugsmų ir liūdesių savo prieglobstin priėmėjas. Prieš jį didelis miegūstas tvenkinys paslaptینگomis gelmėmis, vakarais mėnesio ir žvaigždžių auksinamas, ir įsigiedojęs, įsisvajojęs sodnas.

Pirmuoju sakiniu sukuriamas Žemaitijos kraštovaizdžio (bendra miškai ir upės, bet atskira, savita – *daubų* ir *kalvų* akcentas) ir dvaro sodybos santykis. *Me-*

dinis rūmas ir *stovi* – kaip medis, tarsi įaugęs. Žemaitiškoji rūmų vienaskaita – *rūmas*. Priima *prieglobstin*, tarsi susijungdamas su tvenkiniu (nepavojingiu, tarsi naminiu, prijaukintu, nors ir paslaptingu vandeniui), su žmogaus sąmonės ritmais susigyvenančiu (įsigiedojusiu, įsisvajojusiu) sodnu. Metaforos iš atitikimų, *atsitinkančių*, pasirodančių.

Visa, kas gražu, gali būti ir baisu; baisumo skirtis nuo grožio dažnai trapi, *vos vos*. *Sename dvare* pabaigoje mamatės rečitatyvas kupinas apokaliptinių nuojautų: „Baisios galvos jau kilst, smailianagės jau tiesiasi letenos, / balti dantys jau blizga, jau skamba, jau žvanga jų piktjuokis...“ *Baroko* mirtinosios pasaulėjautos atspindys, jo atitikimas senoviniuose *kalnuose*, Užvenčio krašte tebegiedamuose iki šiol. Šatrijos Ragana dažnai jungia baugumo ir grožio pojūtį. *Saulėlydis* – ir gražus, ir baugus. *Raudoni saulėlydžiai* – metafora, lydanti baugumo ir grožio pajautą. *Briauna*, ties kuria įlūžta paviršinis vaizdo banalumas (gražus saulėlydis, gražios rožės). Grožis ties baisumo–baugumo praraja; ant jos krašto tarsi įplyšta saugančios gamtos iščios, įskyla gaubtas, veriasi kažkas *anapusiška*, metafiziška. Saulėlydis yra metafizikos akivaizdybė.

Kraštovaizdis matomas, girdimas, juntamas, atsimenamas. Itin intensyviai juntamas *ėjimu*, *vaikščiojimu*; liečiamasi žemės, akių, žvilgsnio lygis, brėžiantis horizonto liniją. Važiavimas arkliu – *lėtas* matymo lauko kitimas, keitimasis. Vlodo Šimkaus, kelmiškio, „Malūnas“: „Tėve, neskubink arklio / miško keliu. Man liūdna. / Tėve, sakyki – argi / mes neaplenksim malūno?“ Malūnai ant Ventos, *girnės* (kiek šiame krašte dar išlikusių *girnapsių* – prieslenksčiui ar ir taip padėtos, viena ant kitos, kad gražu). *Malimo ritmas*, amžino, nepralenkiamo sukimosi – kaip žemės, saulės, kitų planetų. Kaip laiko tolydumo įspūdžio:

Didelės tokios ir sunkios
sukasi, sukasi girnės –
visą gyvenimą sukas,
visą gyvenimą girdis.

Girnų ritmas, pirminis, įsirašęs tautosakoje, perimtas ir šio eilėraščio. Mes esame *įsukti*, sukami, lyg patenkame į tuos pačius taškus, iš kurių girdime-matome-suvokiame *esamąjį*, *būtąjį*, *būtąjį kartinį* ar *būtąjį dažninį* buvimą. Buvimą kaip laiko buvimą vietoje ir vietos laike. Balsai ir garsai – archetipiški paukščių (apleistose, nuošaliuose vietose itin girdimos gervės, daug gandrų), medžių

šlamėjimo, šiugždėjimo (kalbos gamtiškumas itin juntamas mažiausiuose garsų skirtumuose: *šlama, šnara, šiurena, čypsi, čiksi, čieksi*.

Reliktinis garsas – svirties girgždėjimo.

Praamžinas – nuo ledynmečio – nendrių šnarėjimo ežero pakrantėje.

Susitikimai žvilgsniu; banalumo archetipika, suvokimo ir pasakymo simbiozė

Žvilgsnis yra susitikimas; susitinkama žvilgsniu ir žvilgsnyje. Pradedame matyti, kai esu pamatomas, kai akys ima *kliūti, smigti*. Matomas, lengvai, savaime žvilgsniu aprėpiamas kraštovaizdis (iki horizonto linijų keturiose pasaulio šalyse – rytuose, vakaruose, pietuose ir šiaurėje) yra persmelktas garsų, *girdėjimo-klausymo*; viskas sąmonėje vyksta vienu metu: *matau-girdžiu-uodžiu* ir tuo būdu, per tai, net be atskiros refleksijos suvokiu save esantį; esantį *dabar*, bet ir buvusį kitų gyvenimais, būsiantį, išliksiantį neaiškiais, nežinomais pavidalais; *esu, nes suvokiu esąs, suvokdamas ir kitų esimą*. Iš tiesų suvokiame tai, apie ką galime pasakyti, pasakymo kreivei prasitęsiant *tyliąja (tylinčia) vidine kalba*, nuolat, be perstojo (ir sapnuose) generuojančia prasmes ir jų aiškinimus. Savęs suvokimo intensyvumas (būties intensyvumas) yra priklausomas nuo *kitų* (taip pat ir aplinkos, kurioje esi nuo prigimimo ar į kurią patenki, kurion įsigyveni) suvokimo intensyvumo. Gamtinė aplinka yra pirminė, mūsų sąmonė yra *vietišškai-gamtiškai* archetipiška. Archetipai glūdi ir kalboje, *kalbos gamtoje*, iš jos perimdami ir gramatines sąvokas, glūdi žodžių *šaknimis, kamienais*, formomis, sintaksinėmis figūromis. Jei kūrybos veiksmu neprisiekiami archetipų, jei jie nepradeda veikti iš vien protu nesuvokiamos gilumos, viskas lieka paviršiuje; matome kraštovaizdžio elementus, bet nejaučiame jo visumos, *vietos dvasios. Junglumo, visumiškumo*.

Dvasia – aukštas apibūdinimas. Žmogaus gyvenimas banalus; bendriausia prasme banali ir Lietuvos gamta – ne kalnynų, ne vandenynų, ne dykumų, nėra kažko išskirtinio, iš karto pastebimo. Paprasta, bet neabejotinai fenomenišškai aktyvi, galinti pasirodyti, nušvisti kaip kažkas nepaprasta. *Lėkštas paprastumas* yra lietuviškas kalbinis banalumo atitikmuo. Gyvenimiškos banalybės (lėkštybės) archetipiškos todėl, kad itin gyvybingos, pamatiškos; banalūs yra (tokie ir turi

būti) pamatai, nieko kūrybingai išsiskiriančio, tik kad laikytų, išlaikytų, atlaikytų. Architekto kūrybingumas sutelktas į aukštesnius pastato lygmenis. Banali kasdienybė – žemasis dirbamos, vaikščiojamos žemės lygmuo. Šventiškumui – žvilgsnis iš aukščiau; ir todėl *alkalniai* (Užvenčio – Kražių – Varnių plote jų ke-liolika), *alkupiai*, todėl ugnies deginimas ant kalno. *Ugnies* pajautos, metaforos literatūroje, atviros ir slypinčios: Šatrijos Raganos „Raudoniems saulėlydžiams begęstant...“ signalizuoja ir galimai seniausios refleksijos būseną; kai jau gęsta ugnis, bet dar rusena, žėruoja, *blėsuoja*. Lyg kokia viltis, pažadas. *Archetipinė ugnies atmintis*, itin įsigyvenusi žemaičių sąmonėje; jų kalnai, kalnų pilys turėjo seniausią laužų-deglų pavojaus signalizaciją.

Mykolaitis-Putinas atpažino Šatrijos Raganą pagal vidinių pajautų artimumą; atsargiai sakytume, kad ir pagal *atošvaistų*, *atogirdų* principą. „Tarp dviejų aušrų“ centras:

Rytuose jau nuspėji besiartinančią šviesą,
bet vakarų atošvaistos atgyja tavy
kaip seniai girdėtų
giedojimų aidai.

Tarp Baranausko, Maironio, Šatrijos Raganos, Putino lietuvių literatūroje susiformuoja *vietos* kaip *vietos manyje-tavyje* pajauta, metaforinis sąmonės *atšvaitas*.

Jau bandyta suvokti, koks lūžis lietuvių literatūroje įvyko, pasirodžius Antano Baranausko *Anykščių šileliui*, kai kuriančioji sąmonė ėmė veikti tarsi persmelkta kraštovaizdžio, išspinduliuojančio *vietos dvasią*, kuri yra tik suvokiama ir pasakoma; *pasakoma suvokimu* ir *suvokiama pasakymu*. Suvokimo ir pasakymo *simbiozė*, neatskiriamumas, neišskaidomumas – tai ir yra būdas, kuriuo vietos dvasia sąmonės keliu persmelkia kūrinį ir virsta kūrinio dvasia, įgyjančia energinę galią skleisti ir tarsi aukštesniu lygmeniu grįžti į vietą, iš kurios yra kilusi. Anykščių šilai yra Baranausko *šileliai*, žvilgsnis į Baltiją *nuo Birutės kalno* yra persmelktas Maironio.

Praeina nemaža laiko, kol *Anykščių šilelis* pradedamas reflektuoti kaip patirtas kūrinys – pirmas tai daro jaunas Maironis. 1888 m. poemos *Lietuva* dedikacinėj įžangoj jis mini žemaičių upes – ir Ventą, krašto, apie kurį kalbame, svarbią žymę; reta galimybė šventumo rimui: „Matau Jūrą ir Ventą: /Mėlsvos eina per

pievas... / Girdžiu giesmę ten šventą, kurią laimina Dievas!“ Krašto kalba, iš klausos vos skiriamas garso atspalvis: *melsvos* ir *mėlsvos*... Tarp Užvenčio ir Varnių ir dangus, ir rugiagėlės ne *melsvos*, o *mėlsvos*. *Vietos dvasia* palaikoma-išlaikoma skirtumų, skirsmų, taip pat ir kalbos, neišsemiamų *vos vos* galimybių.

Stiprus ryšys sieja kūrybinę sąmonę ir prigimties vietą – mąstydami apie lietuvių literatūrą, galime daryti prielaidą, kad tas ryšys iš esmės galioja iki postmodernizmo pradžios, sietinos su Antrojo pasaulinio karo aplinkybėmis ir situacijomis, *išjudinusiomis* Europos pamatus, o Lietuvoje palikusiomis katastrofos žymių. Tūkstančiams kuriuo nors būdu *išvietintų* žmonių *vietos dvasia* įgavo *prarastojo rojaus* archetipinių žymenų, liko svarbiausia meninės transcendencijos kryptis. Prisiminkime kompozitorių Vytautą Bacevičių ar poetą Alfonsą Nyką-Niliūną. Atrodytų lyg ir paradoksalu, bet ir ne, kad kuo stipriau jaučiama vieta, tuo stipriau alsuoja kosmosas. Nykos-Niliūno kalbinis simfoniškumas, Bacevičiaus kosminė muzika. Žemaitės *kosmoso žemė*, tokiu stipriu konkretumu įvietinta, kad jau kili, kylanti, *viršūniška*. Tokią galią kūrinyje įgyja ne apskritai gamtos vaizdo, o patirtos-patiriamos *vietos* (kartu ir laiko) įspūdis.

Sename dvare pavadinimas yra toks paprastas, kad prie jo nesustojame, *prastystame*. Iš tiesų jis yra *pradžia sąmonėje*, pojūtis, kad *senas dvaras* yra *senos* (seniai įgyventos) *vietos* ir *seno laiko* jungtis, vienovė-visovė. Kad iš tos vienovės-visovės kyla stiprios pajautos, daugelio gyvenimų-likimų prisitęsimai suvokiančioje, suimančioje-perimančioje sąmonėje. Johanno Wolfgango Goethe's epigrafu iš *Fausto* apie praeinamumo išlikimą simbolinėmis (dvasinėmis) formomis įsijungiama į europinę kultūros erdvę: Faustas yra iki Goethe's *Fausto*; vieno praėjimas-dingimas amžiuose yra kito iškilimo-atsiradimo dingstis.

Klasikos sąvoka šiuose svarstymuose būtina; manytina, kad *vietos dvasia* yra klasikos požymis, ingredientas, tebežymintis jei ne gyvenimo, tai sąmonės sėslumą. Klasikos sąmonė yra sėkli; postmodernioji – nomadiška. Nykos-Niliūno mintis, kad jis niekur nebuvo išėjęs iš savo Nemeikščių, yra absoliučiai patikima, veikianti kaip argumentas. Kur bebūtų žmogaus kūnas, sąmonės būdu jis yra savo vietoje, tebeveikiamas *vietos dvasios* ir pats ją palaikantis, stiprinantis. Kuo toliau nuo *savo vietos* yra, tuo intensyviau ją jaučia. Nutolimas gali būti ir priartėjimas.

Kalbame apie Juozo Tumo-Vaižganto gimtųjų vietą ypatingą *dvasią*, bet ją suvokiame ir iš *Pragiedrulių*, įprasminusių organišką gamtos ir kultūros ryšį, kūrybinių inspiracijų kilimą iš labai stiprios, intensyvios prigimtų vietų gamtos, iš pirminio sąlyčio su žmogaus *dvasia* ir kalba.

Mūsų sąmonė veikia lyg kokia kempinė, sugerianti, sutraukianti, suimanti ir išgarinanti, jei suvokimo metaforos branduoliu (greta ugnies) laikytume ir vandenį, vieną iš svarbiųjų kraštovaizdžio veikėjų. Maironio poezijos vandens pavidalai – nuo ašaros iki jūros. Senajame Užvenčio dvare Maironis buvo skaitomas ir minimas. Nuo Ventos iki Dubysos palyginti netoli, važiuodami iš Kelmės į Tytuvėnus kirsime jos *slėnį* – vietos *dvasia* artima. Iš rašto *dvasia* vėl tarsi grįžta į vietą, joje iš naujo išgyvena, pereidama ją suvokiančios sąmonės filtrą. Grįžimui tarpininkauja kultūra, pati iš *vietos dvasios* patirdama veikimo impulsų. Kultūra, kultūrinės iniciatyvos ir protingas, perspektyvą matantis verslas (senojo dvaro malūno tinkamas restauravimas ir pritaikymas nūdienai) Užventį dar išlaiko kaip *seną dvarą*, kaip mažųjų žemaičių dvarų, su klombomis ir rožynais palangėse archetipą, neatskiriamą nuo Šatrijos Raganos, nuo jos apysakos *Sename dvare*. Dvilypis vaizdinys – tas, kuris yra kūrinyje, ir tas, kurio nebėra tikrovėje. Dvaro *rūmas* sunykęs, kreivai šleivai sulopytas – suplastmasintas, kumetynas persmelkė tebestovintį pastatą, sunaikino jį. Išliko *liepų alėja*; ja galima artėti į *rūmą*, bet jau nebegalima į jį įeiti taip, kaip derėtų įeiti. *Rūmo* *dvasia* bent maža dalimi tarsi persikėlė į *svirną*, žemaičiams labai svarbią sodybos dalį. Priestatas svirno neužgožia, žvilgsnis lengvai išsikerpa tikruosius kontūrus.

Užventyje negalima užmiršti *Liudviko iš Pakievio*, Liudviko Jucevičiaus; iki Vai-guvos, prie kurios glaudėsi rašytojo tėvo dvaras, nueitume ir pėsčiomis. Jucevičius yra pirmasis Kelmės – Užvenčio – Kražių kraštovaizdžio kalbinio pavidalo kūrėjas, *Žemaičių žemės prisiminimų* (1841) autorius. Jis pradeda nuo Nevėžio; taip, nuo Nevėžio kraštovaizdis kinta, tarsi žemėja į jūros pusę ir kartu ima kilti kalnais – Medžiokalniu, Šatrija, Moteraičiu, Sprūde, Girgždūte, Medvėgaliu... Puikus, mitologizuotas Jucevičiaus vaizdas dar iš kitos Nevėžio pusės: „...štai plaustas, o ant jo – su dideliausia kudlota barzda stovi senas žydas ir it Charonas laukia, kada pervežti mane į kitą pusę, į Elizejaus laukus – į Žemaičių žemę.“² Ir kaip tikras fenomenologas, kraštovaizdžio fenomenologas, ištaria: *šalies veidas*. Veido negalima aprašyti kitaip, kaip į jį išžiūrint, o jei jis pažįstamas, tai ir prisimenant visa, kas su juo susiję. Taip elgiasi ir Jucevičius – išžiūrėdamas, prisimindamas, įsiklausydamas. Kraštovaizdis nėra plokščias, o ir gilus, aukštas, kupinas garsų, prasmų, atsirandančių iš sąmonės ir suvokiamų dalykų sąlyčių. Sąmonę, jos atminties galimybes Jucevičius palygina su geografijos žemėlapiu, kurio linijos visai kryžiuojasi, pinasi.

2 Liudvikas A. Jucevičius, *Raštai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959, p. 364.

Netoli nuo Užvenčio ir iki Jucevičiaus aprašytų Kražių, iki jų kolegijos (atstatytos sutelktomis pastangomis, neabejokime šio žingsnio tikslingumu, pasvajokime kad ir apie humanistikos universitetą ateityje, veikiantį sesijų principu), didelės bibliotekos, priartinusios ir antikos vardus. Kražiuose kraštovaizdis įgauna Medžiokalnio iškilumą ir Kražantės upelės takumą, įprasmintą Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus, Dionizo Poškos. Prie Medžiokalnio išsaugojimo daug prisidėjo šviesaus atminimo profesorius Česlovas Kudaba, mylėjęs šį savitą kraštą, nuolat jame lankęsis, mėgęs senuosius kelius, parašęs įdomią knygą *Septyni keliai iš Varnių* su ryškiais kraštovaizdžio poetikos elementais.

Kražiai (pro Kaltinėnus) lengvai pasiekiami iš Bijotų, iš Poškos *krašto* ir *kraštovaizdžio*. Poškos „Mano darželis“ – įspūdingas tekstas, kuriuo sąmonė tarsi apsisibrėžia savo ratą, ratą kaip *akiratį*, turintį savo horizontalę ir savo vertikalę, išreiškiančią *kultūrinės atminties* gilumą. Į kraštovaizdį įsigyvenanti sąmonė ima suvokti jį ir kaip *kultūros kraštovaizdį*. Poška daug kartų skaitė Vergilijų, metaforos *genius loci* autorių. Ir „Mano darželyje“ galima išvelgti *vietos dvasios* pagavą. Žvilgsnio kelias, apžvelgimas („Kas ano nematė, apie jį nežino“), siekiant vis toliau ir kartu grįžtant prie žmonių, kurių vardai meilingai išpaustomi ant medžių; toks *raštas* labai vertinamas.

Suvokiamas kraštovaizdis virsta *sielovaizdžiu*, sąmonės vaizdu, sąmonės raštu. Kraštovaizdis yra žemės ir tos žemės, tos vietos žmonių suformuota kalba, pirminė poezija, *prapoezija*, sauganti seniausias gamtos ir kalbos sampynas. Maironis pratęsė Baranauską, gal labiausiai tą jo patirties dalį, kuri buvo sukaupta išgyventa Varniuose, imliausio dvasinio brendimo laiku; aukštaitiškasis poetinis kraštovaizdis kaip sielos raštas įgijo žemaitiškąją atsvarą, pasirodė didieji žemaičių kalnai, vandenys, sodybos. Pasirodė kaip sielos įgalinimas kalbėti, *galios suteikimo* laukimas: „Ar tą galią suteik, ko ta trokšta širdis, / Taip galingai išreikšt, kaip ir tu Baltija!“

Kraštovaizdžio apibrėžčių galimybės; žmonių figūros

Kaip bendriausiais bruožais apibrėžtume kraštovaizdį tarp Užvenčio, Kražių, Varnių? Kur jo ribos? Ribas kaip Jucevičiaus geografijos žemėlapis mums rodytų keliai – į Kelmę, į Telšius, į Varnius pro Vaiguvą, Pavandenę. Į Kražius, pro Želvių mišką, minėtą Šatrijos Raganos ir Bitės Vilimaitės (apsakymas „Per Želvių

girelę“), į Labūnavą pro Kolainius, į Luokę Šatrijos linkui. Iki Girnikų, švento žemaičių kalno, kur spaudos atgavimo metinių proga jaunas Vaižgantas kalbėjo minioms žemaičių, ir tas kalbėjimas žinančiai sąmonei yra neatskiriamas nuo vaizdų, atsiveriančių nuo Girnikų. Šatrija – labiausiai mitologizuotas žemaičių kalnas, davęs išpūdingą literatūrinį vardą, Šatrijos Raganą atskyrusį nuo Marijos Pečkauskaitės. Aukštumų ir žemumų (iki pelkių–ventų) santykis, jo įvairavimas, vingiuoti *vietiniai keliai*, dar XX a. pradžioje sunkiai išvažiuojami, *pajuodę* rudenį ar pavasarį, miškai – Želvių giria, literatūrinio subjekto teisėmis veikianti Šatrijos Raganos ir Vilimaitės kūryboje. Juozo Apučio Žalpė, „Tiltas per Žalpę“. Vingiuotoji, duburiuotoji Venta, jūros dvelksmą nešantys vakarų vėjai; saulėlydžiai šiame krašte išpūdingiausi ir dėl vakarų debesynų, vėjingo, spalvingo (net tada, kai ramu) jų žaismo. Rūkų, ūkų, miglų kraštas – dėl kontrastų, susidarantių tarp aukštumų ir žemumų, *tarp kalvų ir daubų. Slėniai*, lėtos bangos; kelias ilgai ir lėtai kyla, lėtai leidžiasi, kraštovaizdis veriasi palengva, nuo aukštesnės vietos matomi keli planai.

Kraštovaizdis turi savo makrostruktūrą; ją ženklina kalnai, vieškeliai, miškų masyvai, didieji, bendrieji vandenys, dangus, skirtingas pilkumas ar mėlynumas, kitokie debesys; kuo žemaičių žemė labiau artėja į jūrą, tuo jos padangė žemesnė, tamsesnė, sunkesnė debesys. Kraštovaizdžio mikrostruktūros – tiek, kiek aprėpia akis, kur užsibrėžia horizonto linija, iki sodybų, atskirų medžių, šulinių, takelių, mažųjų vandenų. Tarp mikrostruktūrų ir makrostruktūrų susidaro įvairios sąsajos, neatskiriamai. Panašiai kaip maži vandenys įsilieja į didžiuosius, kaip takeliai, keliukai subėga į kelius ir vieškelius. Povilas Višinskis patarinėjo jaunai Marijai, tik pradedančiai rašyti: „Stenkis daugiausia apvienyti, kad visas apsakymas kaip upė bėgtų, nesimėtydama į šalis, priimdama į save mažesnius upelius.“³ Gamtoje slypi kūrybos „metodai“; apsakymas turi *bėgti* kaip upė, tekstas turi būti *bėgus, takus*. Žemaičių kraštovaizdis *vandeningas*. Vandens ir vasaros žalumos daugybė atspalvių. Žiemos baltumas su pilkšvais, juosvais tonais, tik saulėtą speigo dieną pamėlęs, o atlydžio nupilkęs.

Kraštovaizdžiai yra gamtos ir žmogaus veiklos rezultatai. Kraštovaizdyje gamta ir kultūra pasiekia (jei pasiekia) dermę, veikiančią sąmonę etiškai ir estetiškai. Kraštovaizdis gali būti sudarkytas, taip ne kartą yra buvę šiame krašte, bandant tiesinti upeliukus, suvarant juos į melioracijos griovius, sausinti ežerus

3 Povilas Višinskis, *Raštai*, Vilnius: Vaga, 1964, p. 143.

(prisiminkime vien Biržulio dramą). Saugiausia yra aukštoji kraštovaizdžio linija, nusileidžianti (kaip ir saulė) už horizonto. Žemaičių kalnų (ne kalvų) ir dangaus linijos iš esmės yra tos pačios kaip ir prieš šimtus ar net tūkstančius metų. Medžiai, kaip ir žmonės, neprauga savęs. Senosios, dabar jau tik reliktinės, žemaičių sodybos turi specifinį *priglundimo, prisiglaudimo* prie žemės reljefo, prie medžių ir vandenų bruožą. Lyg kūnas prie kūno. Lyg veidas prie veido. Pirminis saugumo įsteigimas. *Ušnėnai*, kad teka mažytis Ušnos upeliukas, Ventos intakas. Būti šalia ko nors, būti *prie*, būti *už*. *Užvenčio* vardas – vieta, kuri už Ventos, už svarbiausios šio krašto upės, lyg kokios arterijos, nors dar tik prasidedančios, ištekančios. Už maždaug dvylikos kilometrų – *Pavandenė*, vieta palei vandenį, palei Gludą ir Biržulį. *Užgiriai* – kaimas už Girios. Žemaičių dūnininkų tarmės plotas, kalba vos pastebimai, bet keičiasi; keičiasi priklausomai ir nuo kraštovaizdžio, upelis ar miškas yra pakankama riba, kad kažkas pasikeistų kalbėjimo būduose, atspindinčiuose giliausias sąmonės struktūras, susijusias ir su pirminiais šventumo, paslapties, atsargumo, saugos archetipais. Kalba yra *generatyvi* – ir gimdanti, ir atgimdanti.

Vaižganto *pamokslas* nuo Girnikų, iš senovės žemaičiams švento kalno, yra mūsų kultūros, mūsų savasties *pamokslas nuo kalno*, lyg krikščionybės atnaujinimas, įžengiant į moderniuosius laikus – su tauta, jos raštu, knyga, su nepriklausomybės, laisvės viltimi. Vaižganto įsiterpimo į lietuviškąją sielovaizdį išskirtinumas: jis leido, savo autoritetu įprasmino didžiąją sąmonės laisvę – svarbiausia ne konfesijos, jų taisyklės, svarbiausia – žmogaus atvirumas būties paslapčiai, tam, ko jis negali tiesiogiai patirti, susitikti, bet kas jo sąmonei gali *pasirodyti*. Ir *vietos dvasia* veikia sąmonės aprėptimi; jos atverties galimybės.

Užvenčio krašte, kur netikėtai, bet tarsi ir dėsningai kuriam laikui suėjo Žemaitės ir Šatrijos Raganos likimai, savitai vėrėsi lietuvių meninės prozos pradžios moteriškieji keliai. Du prigimtinės moteriškosios bajorystės variantai, savaip išsireiškę ir kūryboje. Jų tarpininkas, pirmosios lietuvių literatūros akademijos steigėjas Povilas Višinskis, tikėjęs literatūrinės sąmonės lavinimu, skatinęs rašytojas ir rašytojus stebėti gyvenimą, gamtą, žmones. Vienas pirmųjų – po Maironio – Povilas pajuto ir Baranausko *Anykščių šilelio* grožį – rašė Žemaitėi, kad mokosi „ant pomieties“; kad daug puikybių atranda, kad eilės esančios galingos, stiprios, tarsi milžino kalba; primena Žemaitėi, kad ir ji esanti tą kūrinių skaičius⁴. Višinskio paveikslo kontūrai įžiūrimi Biliūno apsakymuose „Keliu“ ir

4 *Ibid.*, p. 271.

„Pakeleivingi“. 1903 m. vasarą Biliūnas lankėsi Žemaitijoje pas Povilą, Kurtuvėnų dvare mokiusį vaikus. „Keliu“ pradžios santrumpos lengvai atstatomos: „Iššokau B-uose [Bubiuose] iš diližano ir pasukau K-nų [Kurtuvėnų] vieškeliu. Ėjau prilankytų savo draugo, kuris K-nų grafo vaikus mokė. Seniai buvau jį bematęs: norėjau su juo apie spaudą, apie literatūrą paplepėti, – jeigu ir nieko nepadaryti, tai nors pasvajoti.“ Žemaitijos kraštovaizdžio fragmentas:

Medžiai jau susprogę, sužydę. Iš vienos vieškelio pusės tęsiasi be galo miškai, iš antros – dailus klonis, už kurio, aukštai pakėlęs savo galvą, tarsi didžiudamasis, stovi visos apylinkės milžinas – G-kų [Girnikų] kalnas. Tai šen, tai ten išmėtytos aplinkui trobelės daro ir liūdną, ir malonų įspūdį: lyg kažin ką tokį artimą, seniai žinomą atmena.

„Pakeleivinguose“ Petrui suteikta Povilo bruožų, Antanas veikia biliūniškios tapatybės principu. Antanas, žvelgdamas į tamsų žemaičių mišką, dainuoja Baranauską „Sudiev, Lietuva...“ „Petras pritaria, ir plaukia per mišką gaudinga dainos gaida. Visas miškas atgyja: tarsi ir jis tos dainos skausmus atjaučia ir savo aidu jiems pritaria.“ Kurtuvėnų miške, nuo jų ranka paduoti iki Užvenčio (ties Bubiais, kur XX a. pradžioje buvo grafų Zubovų rezidencija, Venta kanalu sujungta su Dubysa), Biliūno balsu yra skambėjęs Baranauskas. Žemaičių kraštovaizdis inspiravo ir Biliūno mintį, išsakytą apsakyme „Keliu“: „Įsisvajojau žiūrėdamas: kiek tat aplinkui dailės, prigimties grožybių, kiek šitose trobelėse pasislėpusių gyvenimo ypatybių – su jo vargais, rūpesniais ir papročiais, kurių tačiau mes nematom ir nepažįstam. O juk reikia tik pamatyti ir mokėti atjausti, ir koks galima būtų gražus paveikslas ant popieriaus papiešti!..“ XX a. pradžioje kartu su kitomis moderniosios literatūros tendencijomis formuojasi ir *kraštovaizdžio poetikos* perspektyvos. Jų reflektavimas susijęs su Užvenčio kraštu, su Višinskio kultūrinius veiksmus ir svajones centruojančia figūra.

Iš užuominų laiškuose Višinskiui matyti, kad Baranausko vardas buvo žinomas ir Šatrijos Raganai, – Višinskis sumezga bendros lietuvių literatūros svarbiausias gijas. Pirmasis mūsų antropologas, žengęs žingsnį ir į kultūros antropologiją. Kai Povilo prašoma Žemaitė aprašinėjo žemaitišką trobą, ji, pati to nesuvokdama, mynė kultūrinės antropologijos taką. Troba yra pirminė kultūrinė *antropos* aplinka; iš jos, iš daiktų, rakandų galima spręsti apie žmogaus orientacijas, pasirinkimus. Trobos langai yra *akys*, kuriomis, pro kurias nuolat matoma-

stebima mažoji kraštovaizdžio aprėptis – *naminė, sodybinė* jo dalis; į rytus, į vakarus, į pietus, į šiaurę. Į kelią ar *keluką*, į prūdą, kiemą, tvartą, sodą, mišką horizonte ar ir čia pat. *Troba*-namas, kaip suvokiame iš mitologijos, yra pasaulio medžio analogas, pirminis žmogaus kosmosas. Labiausiai matome tai, ką jau esame matę. Žemaičių sodybos per amžius buvo jos žmonių tvirtovės. Niekur Lietuvoje nėra buvę tiek tvorų ir tokios jų įvairovės. Atskirai aptvertas darželis, atskirai kiemas, sodas, diendaržis, ganyklos. Vis kitaip – žiogriais, kartimis, *aplaidyta*, supinta, sukalta. *Laidaris*, laidytų tvorų aptvaras gyvuliams. Kasdienybėje žemaičiai – ne atvirumos, o uždarumos žmonės. Į savo kalnus jie kopia šventėms, atsiveriančios erdvės yra švenčių, atsivėrimo laikas. Trumpas, gęstantis kaip saulėlydis. Pasižiūri į saulėlydį, leidžiasi nuo kalno, grįžta.

1896 m. pabaigoje Povilas rašo Žemaitėi iš Krymo:

Nežinau, kas su manim dedas. Juk, rodos, ne pirmą sykį man į svetimą srietą išvažiuoti ir ant ilgesnio čėso, o niekad namai man taip nerūpėjo, kaip dabar, rodos, kad ten auksas būtų koks; juk mačiau visokio svieto, visokių vietų, gerų geriausių, gražių gražiausių; o nė viena iš jų negali susilyginti su surūkusia troba Ušnėnuose ir su žmonėmis, kurie ten gyvena, vargą vargdami, putrą srėbdami ir pilka sermėga apsidengdami. [...] Niekur, man rodos, neatrasiu dėl savęs geresnės vietos, kaip Ušnėnai.⁵

Vietos dvasia XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje lietuvių sąmonę veikia kaip literatūros patirtis, kaip refleksija ir kaip atskiro žmogaus gyvenimo praktika – netgi perspėjimas: laikykis savo vietos. Ir Biliūnas, lyg perimtas pokalbio su Višinskiu nuotaikos, apsakyme „Pakeleivingi“ svajoja: „Kad nors lizdelį kokį turėtum, nors nedidelį, o dabar – neturi nei kur prisiglausti. Užaina kartais toks bjaurus ūpas, kad visa savo ypata pavydžiu tiems, kurie nors mažą žemės sklypelį turi; žinau, kad ir jiems gyvenimas nesaldus, labiausiai mažžemiams, bet vis dėlto savas lizdas...“ *Lizdo* metafora – žmonės kuriasi žemėje tuo pačiu principu kaip paukščiai; naudojasi visomis galimybėmis, kurias teikia gamta; kad būtų vandens, kad miškas ar kalnelis užstotų nuo vėjo, kad būtų gražu. Kuo viskas daroma tiksliau, kuo mažiau pažeidžiama tai, kas yra gyvybiškai svarbu, tuo kraštovaizdis tikresnis, estetiškesnis; anot Biliūno, nors liūdnas, bet

⁵ *Ibid.*, p. 268.

malonus, artimas, kažką seniai žinomą atmenantis ir primenantis. *Kraštovaizdžio poetika* – universalios metaforos principas, artimas ir teksto sandarai, darnumui, sąsajingumui. Atminties sužadavimo galios įsteiga, išsakyta Biliūno: „lyg kažin ką tokį artimą, seniai žinomą atmena.“ Prigimto kraštovaizdžio atmintis yra beribė – iki akmens, kreivos vėžės polaidžiu, išsaususio kmyno šiuoždėjimo. Biliūno nuorodos kraštovaizdžio percepcijai: *tik pamatyti ir mokėti atjausti*. Pirminė fenomenologija; Biliūnas buvo *žvilgsnio* žmogus.

Fragmentai; kraštovaizdis tekste, tekstas kraštovaizdyje

Cituojuame fragmentuodami; ieškome patirties ir kalbos sutapčių. Nėra vieno do intensyvumo tekstų, kalnas turi pakalnę. Ir kraštovaizdį suvokiame dalimis-fragmentais. Daugkartinis matymas-girdėjimas intensyvina atsiminimą. *Vietos literatūra* ir jau klasika, būtina *klasei*. Kaip reta ir Užvenčio krašte mažų mokyklų – greta sugriuvusių *fermų*, tipinių *parduotuvių* akis nuolat užkliūva už tuščių mokyklų pastatų – ypač mažųjų, pradžios. Mažųjų figūrų trūkumas kraštovaizdyje – ir einančių į mokyklą. „*Jau eis ši rudenį į mokyklą*“; – sako *babūnė* prie Labūnavos, glausdama šviesiaplaukį. O juk *neis*, reiks vežti, vežioti. Šatrijos Raganos graudusis apsakymas „Iš daktaro pasakojimų“: „*Žiūriu, eina keliu vaikų būrys, vis maži berniukai. Kiekvienas nešas po knygų ryšelį, o vienas gudresnis, sudėjęs jas į maišelį, pasikabino ant nugaros, kad rankos nešaltų.*“ Vaikai, vaikų matymas – ir Žemaitės, ir Biliūno, ir Šatrijos Raganos klasikinėje kūryboje. Vaisiais, jų kūneliais vieta, erdvė kiekvieną kart prasideda, *prisiima*.

Daug ką iš to, į ką mums siūlytų kreipti dėmesį literatūros ir *vietos dvasios* ryšys, turime redukuoti, suskliausti. Dar sykį žvilgsnis į Užvenčio literatūros laukui pamatinius vardus – Žemaitę ir Šatrijos Raganą, į du jų kūrybos fragmentus, jungiamus bendro interpretacinio aspekto, – kaip vietos matymas-jautimas, nuo jo priklausanti (ryšys abipusis) sąmonės būseną virsta jautimu kalba, *kalbine pajauta*.

Būtinoji prielaida: kalbinė pajautos figūra, valdanti ir metaforą, yra svarbiausias literatūrinės kūrybos instrumentas. Lietuvių literatūrai, ypač romantizmo palytėtai jos tradicijai, ši instrumentą sukūrė Antanas Baranauskas. Viena laimingųjų jo metaforų, išreiškiančių *vietos dvasios* intensyvumą, *persikėlimą* į kūną, buvimą *viduje*: „Paskum ilgai krūtinėj šilelis kvėpuoja“:

Paskum ilgai krūtinėj šilelis kvėpuoja;
 Atsidusus krūtinė lyg giria linguoja.
 Lyg tarytum ramumas teip dūšion įslinko,
 Kad net dūšia kaip varpa pribrendus nulinko.
 Iš to, matai, ašaros ir atsidusimas,
 Iš to šventos pajautos, iš to giesmės imas.

Literatūros fenomenologijos, taip, kaip ji ir šiame straipsnyje suvokiama, nuostata: kas yra literatūra, galime suvokti tik iš literatūros, reprezentuojančios giliąsias sąmonės struktūras, jų pasirodymo–atsiskleidimo kalbiškumą, apimančią ir ikikalbines būsenas. Kiekvienos tautos arba kiekvienos kalbos literatūra prasideda tada, kai susiformuoja jutimo–pajautų–refleksijų *kalbinės figūros*; lyg koks kalba veikiančios sąmonės instrumentas. Ryški Kristijono Donelaičio *Metų* kalbinė figūra, epiškai daugiabylė, emociškai lanksti. *Anykščių šilelyje* pasirodo lyrinės (vidinės) būties pajautos kalbinė figūra, veikianti *dūšios, ašary, atsidusimo, šventų pajautų, giesmių* registras. Iš ko *visa tai*? Iš sąlyčio tarp to, kas yra, ir tarp to, kas turi galimybę būti rasdamasis, pasirodydamas: šilelis turi virsti *sąmonės šileliu*, kad taptų kalbos kūrinium. Baranauskas sukūrė pirmąją *pajautos* kalbinę figūrą, suvokė kūrybinės būsenos aukštumą, o kas itin svarbu, – *šventumą*. Šatrijos Ragana yra Baranausko – Maironio linijoje. Žemaitė pagal sąmonės struktūrą ir patirtį artimesnė Donelaičiui, bet sąmonės ir vietos ryšys taip pat yra stiprus.

Bandydami suvokti literatūros, kraštovaizdžio, vietos dvasios ryšį, atkreipsime dėmesį į Žemaitės „Marčios“ šienapjūtės epizodą ir į Šatrijos Raganos anks-tyvosios impresijos „Jau vakaruose užgeso saulėlydžiai“ pabaigą. Tai maždaug to paties laiko kūriniai – „Marti“ parašyta 1896 m., paskelbta 1899 m., kai sukurta ir Šatrijos Raganos impresija. Abiejose ištraukose minima Venta; Žemaitės tekste kaip veiksmo vieta, bet kartu ir percepcijos centras, Šatrijos Raganos – kaip kalbinės pasaulio pajautos dalis.

„Marti“ – ir klasei skirtas kūrinys, daugkartinio suvokimo, grįžtamojo, grąžinančio sąmonės judesio. *Pasakojimas*; pasakojimas ir pirmine reikšme – kur, kada, kaip. Žemaitė pasakoja, pasakoja apie erdvę, laiką, darbą, apie žmones.

Kūtvailiškių pievos išsina pailga lygme išilgai Ventos. Nuo sodos pusės kalvos ir kelmuoti dirvonai, priešais, antroje pusėje, pušynai žaliuoja. Venta po plotmę visaip

iššivinguriuoja, skiriasi į šakas, kurios, vingį aprietusios, ir vėl į krūvą susibėga, bet plaukti tiktai per potvynius tepakyla, o vasarą niūksa ant vietos, pabliurusi dumblais ir purvynais, per tai ir pievos šlapios ir smukios, išdžiūsta tiktai pasitaikinus giedrai vasarai. Tankiai per šienapjūtę tyvaliuoja vanduo po žolyną pasruvęs, o jei kartais sodresnis lietus sudrožia, tada Venta beveizint pakyla, išsiliejusi plačiau priduoda vandens šakoms, ir susibūrusios visos per viena pasijudina plaukti. Tuomet nuplukdo, nuneša pradalgės, kupsčius ir kūgius, o stačioji žolė, aptvinusi ligi viršūnių, lenkiama sraunumo vandens, susikloja gulsčia ligi pat žemės. Tuomet šienaujantiems padaro nemaža šoros. Užtai nusekus pavasario potvyniams, stojus giedrai, atstu pirma šv. Jono subrūzda jau sodiškiškai po ventas valiuoti.

Rytmetį, saulelei apšvietus pirmais spinduliais pušyno viršūnes, apibėrus žemę spindinčiais rasos burbulėliais, sukilus paukšteliams čiulbėti, sustoję vyrai į būrelį garsiai suvaliavo. Dainos atgarsis atsimušė pušyne: antroje pusėje ligi sodos skleidėsi vėl malonus garsas. Tas būrelis dar nepabaigęs tęsti, kitame rėžyje vėl užniko užti. Kitur dalgius skambino ir klepnojo. Tokio užesio balsas kilo nuo žemės, kartu su balta migla sklido ore, mišo su vieversėlio giesme, nuūžė, nusiskambėjo toli toli padangėse. Margoji gegelė papušynyje linksmai kukavo ir sukvakėjo. Ventos gelmėje, duburkyje, pliaukštelėjo lydeka. Su pusryčiais pasirodė mergaitės, pasirengusios į darbą. Šeiminkai su arkliais ir vežimais danginosi į pievas; [...]

Vietos aprašymas, pereinantis į *vietos dvasios* jutimą, galbūt iš jo ir prasidedantis. Tekste juntama, kaip instrumentinė užduotis (parodyti Vingius, vangiai šienaujančius, Kotrę išstinkančią nelaimę) konkuruoja su pasakotojos sąmonę apimančiais pavenčių jutimais, tarsi atskirais, savarankiškais. *Venta*, kaip ji *yra*, kas yra vienoje ir kitoje upės pusėje. Sunkios gyvybės vanduo, įnoringas, *niūksantis* ar staiga pasijudinantis plaukti. Horizontalė, lyg nuversto medžio su šakomis. Pievos *išeina pailga lygme išilgai Ventos* – matymo ir jau *kalbinio matymo* ypatingas tikslumas, įlydytas kalboje, garsyno tikslingumo judesiais: *pailga lygme išilgai*. Kalbinio intensyvumo būdu vaizdas įgilinamas, abstraktus laikas įgauna ankstyvo šienapjūtės ryto konkretumą. *Synergos* (veikimo išvien) galia: *saulelė, rasos burbulėliai, paukšteliai*, – Žemaitėi būdingos gamtos palankumo žmogui kalbinės formos. Šienpjoviai atsiliepia į gamtos palankumą ir prielankumą *valiaovimu*, pakiliu, balsiniu kūnų reagavimu, sutarimu. *Difuzija*, balsų maišymasis, *kilimas, sklidimas*, skambėjimas toli padangėse. Ir sakinio kilimas, intonacinis aukštėjimas – taip kalbos tinklais pagaunama, kartu tam momentui ir sukuriamą

vietos dvasia, kuri visados yra ir *laiko dvasia*. Kuo laikas konkretnesnis (gamtos, žmogaus reikmių, darbų), tuo ir *vietos dvasia* raiškesnė. Bet ir laikinesnė; neabejotina, kad *vietos dvasia* turi ir bendresnį, amžinesnį atspalvį, labiausiai permamą pirminių senųjų dainų (žemaičių tęstinių, tamsiųjų), senovinio giedojimo – *kalnų*. *Balso* dvasia, muzikos. Kaip matysime, balso dvasią junta ir Šatrijos Ragana. Balsai yra ir kraštovaizdžio balsai.

Atskirai reiktų atkreipti dėmesį į Žemaitės kalbos žemaitiškumą, daiktiškumą (bent *kupsčius* ir *kūgius*, skirtingus grėbiamo šieno krovimo būdus). Jau išnykęs ir šis kraštovaizdžio elementas: pievos su pilkais, o lietuje ir tamspilkais (kaip žemas dangus) šieno kupsčiais ir kūgiais.

Šatrijos Raganos tekstas:

Seniai jau vakaruose užgeso saulėlydžiai... Milijonai žvaigždžių užsidedė neapribotoj dangaus mėlynėj... Mėnulis pakilo iš už plataus miško ir pila ant žemės savo balzganus spindulius, lyg sidabro vualiu uždengdamas ją prieš miegą... O ji jau miega... Vien bręzlių balsai nuo pievų girdėti... vien vanduo ūžia ramiai prie malūno... Ir nemiega dar jaunuomenė, nors praleidus dieną, sunkiai darbuodamos: mergelės ir vaikinai iš dvaro susirinko į būrį ant Ventos krašto ir taisosi dainuoti. Atėjo ir kalvis, pirmas muzikantas ir dainininkas, su klarnetu; paėmė kelis tonus, pralėkė gamą per balsus ir užtraukė ilgą, liūdną melodiją... Tuojau sutarė balsai – ploni ir stori – ir balsi, galinga daina pertraukė nakties tylą...

Kur žiba žiburėliai,

Kur tviska liktorėliai,

Ten lauk manęs matušėlė

Iš kelelio pareinant...

Pabaigė... O iš antros pusės upės, nuo miestelio, suskambėjo kita... Ten dainavo būrys mergelių ir vaikinų iš miestelio; dainavo dainą jauno bernelio, važiuojančio į kariuomenę:

Kam, matušėle, mane auginai,

Dėl ko mane jauną nenuskindinai?!

Dvariškiai klausėsi, o pabaigus aniems, vėl užtraukė – dar gražiau, dar balsiau...

Ir taip vis skambėjo dainos čia nuo vieno, čia nuo antro Ventos kranto... kaskart gražesnės, kaskart liūdnesnės, kaskart ilgiau traukiamos... Balsios ir galingos plaukė jos nakties tyloj per laukus ir pievas, toli, lig miškų juodų, atmušančių jas plačiai, tūkstančiu atgarsių...

O seni, pajuodavusieji gluosniai, pasilenkę ant Ventos krantų, ir aukštos pušys miškuose atmena pažįstamas melodijas ir klausos, ir iš lengvo judina savo senas galvas, lyg džiaugdamiesi, lyg savo jaunystę atsimindami, lyg stebėdamiesi...

O Lietuva, Tėvyne brangioji! Lietuva – gimtine! Ir kas do vakarai tavo! Ir kas do dainas vaikai tavo dainuoja!!

Šatrijos Raganos impresija „Jau vakaruose užgeso saulėlydžiai“ parašyta žiemą, gruodžio pradžioje. Ne tiesioginės reakcijos, būsenos, o refleksijos, įsibuvusios sąmonėje, atsigaivinusios dėl nežinomo impulso, sugrąžinusio į rašytojai itin artimą (pasikartojantį) *saulėlydžio* išgyvenimą, kupiną spalvų, garsų, vidinio melodingumo, atspindimo ir krašto dainų.

Žemaitė laisvai *pasakoja*, pasakojimas pats iš savęs įgauna jį keliančią energiją – rašytoja neabejoja savo galimybe pasakoti, pasitiki. Šatrijos Ragana pasirodo kaip *rašanti*, jaučianti pamatinį išraiškos sunkumą. Impresijos pradžia:

Kas aprašys tave, šiltas, giedras vasaros vakare? Kas išreikš, kaip saulė, lyg didis ugnies skritulys, iš lengvo slepiasi už miškų, o aplink ją ant tamsaus mėlyno dangaus šen ir ten išbarstyti maži baltai rausvi debesėliai – taip lengvi, taip permatomi, tarsi pūkai, iškritę iš pralekiančio per dangų angelo sparnų... Kaip lengvas vėjelis pasikėlė iš vakarų pusės, suraukė dailią upės mėlynę ir vėl išnyko; artimoj bažnytėlėj suskambėjo varpai „Angelas Dievo“...

Šilto, giedro Užvenčio vakaro aprašymas, kuriame įrašytas rašymo-aprašymo sunkumas. Gamtos misterija, kurioje veikia ir gamtai nepriklausanti šventumo galia, įforminama metaforiniu debesėlių lengvumo palyginimu su pūkais, iškritusiais iš angelo sparnų. Šventumą pratęsia bažnytėlė, varpai, giedama giesmė. Tad ir pagrindinė citata – impresijos pabaiga – leidžia matyti žemę, apšviestą iš viršaus, mėnulio sidabrinamą. Maironiškoji antitezė – miega žemė, bet nemiega jaunos širdys. Žemaitėi gyvybė, taip pat ir dvasios, prasideda žemėje, Šatrijos Raganai – leidžiasi iš dangaus. Žemaitės saulėtekis, gamtos savaimingumas, sunkiai dirbantys žmonės. Šatrijos Raganos – saulėlydis, naktis, mėnulis, šventumo pajautos. Ir viename, ir kitame tekste – dainavimas, nuotaikos, dvasios reiškinys. Autentiškos senųjų dainų citatos, tik Šatrijos Ragana negali iš jų laisvai pereiti į savo pačios kalbėjimą, kalba šiek tiek disonuoja (*važiuojančio į kariuomenę*). Bet refleksinė būseną stipri, stiprinama dainos suimamos ir kartu perteikiamos

vietos dvasios. Pabaigos retorika – poetiška, įtikinama. Kalbinės figūros raiškios ir savitos, veikiančios kartojamu *įgilinimo* principu.

Ir Žemaitės, ir Šatrijos Raganos tekste veiksmas vyksta prie Ventos, ant Ventos krašto. Šatrijos Ragana pamini ir malūną, ir senuosius gluosnius, kurie atželdami tebeauga iki šiol. Bet vietos įvaizdinimas, vietos virtimas virtualia vaizduotės tikrove abiejų rašytojų tekstuose yra skirtingas, galima sakyti, kad poliariškas.

Vietos dvasia yra vietą patiriančios sąmonės dvasia. Literatūroje ji veikia kalbinių figūrų būdais, priklausančioms individualioms pasakojimo ir rašymo paradigmoms. Žemaitė ir rašydama pasakoja, kaip figūra atsiskirdama, iniciatyvą perleisdama kalbai. Šatrijos Ragana ir pasakodama rašo į rašymą įsirašydama kaip ta, kuri yra *pati*, įvertinanti savo pačios patirtį ir figūratyviai ją išreiškianti.

Landscape and *Genius Loci* in Literary Classics

S u m m a r y

The article deals with the relation between the landscape of Užventis surroundings (Kelmė district) and literary works of Lithuanian writers Liudvikas Jucevičius, Žemaitė, and Šatrijos Ragana. In addition, it pays special attention to Povilas Višinskis' role in developing their creative awareness, in drawing their attention to the links between literature and reality, and in emphasizing the universality of the laws of nature and creation. This article looks upon landscape as a material base for a *local spirit* (Vergil's *genius loci*), as interaction between nature and human activity, and a location of consciousness. The analysis orients towards the phenomenology of literature and perceives literary works as an intensive linguistic way of experience, which also includes perception of landscape. The article traces the motion of language that displays the sense of place. It claims that reality (that of nature as well) reaches one's consciousness with occurrences that express changes in time, space, and situation. Writing and the way of thinking is considered as heuristic (this idea supplements the concept of *lyric heuristics* presented in the author's book *Mažoji lyrikos teorija (The Minor Theory of Lyrics, 2005)*.

Key words: landscape, landscape poetics, *genius loci*, heuristics, phenomenology of literature, language.
